

Přednáška č. 10-11

Teorie spravedlnosti

Osnova přednášky:

- a) Teorie materiální spravedlnosti: Platonova konstrukce spravedlivé polis a Marxova představa spravedlivé společnosti*
- b) Teorie procedurální spravedlnosti: vymezení základních kategorií a principů Rawlsovi teorie spravedlnosti jako férovosti*

V dějinách právní filosofie se objevují různé teorie, které se pokoušejí o zdůvodnění pravidel, resp. kritérií spravedlnosti

V této souvislosti rozdělujeme tyto teorie na

- a) materiální teorie spravedlnosti, které hledají nějaké objektivní kritérium rozdělování (Platon, utilitaristé, Marx,) a věří, že je vývoj společnosti spěje ke vzniku spravedlivé společnosti jako historickému stavu**

**b) procedurální teorie - žádné objektivní kritéria
neexistují a je možné se jen domluvit na tvorbě a
zdůvodnění určitých procedurách, ze kterých vzejdou
pravidla rozdělování statků a funkcí (J.Rawls,
diskursivní teorie J. Habermas,**

**Stručně řečeno, to co je správné a spravedlivé se hledá
na základě procedury; dělí se na i) teorie dohody,
které říkají, že žádné objektivní kritérium neexistuje a
je možné se jen domluvit na určitých pravidlech
procedury rozdělování statků a moci; (Hobbes, v 70.
letech 20. století renesance teorie dohody John Rawls,
Robert Nozick)**

**ii) teorie argumentace – pravidla rozdělování práv a
svobod jsou výsledkem konsensuálně vedeného diskursu (**
J. Habermas)

1. Materiální teorie spravedlnosti

S pokusem o zdůvodnění podmínek spravedlivého státu se

setkáváme již v antice u Platona (5.-4.st.p.n.l)

**Jeho názory na právo a spravedlnost nacházíme v práci
"Ústava" a také pak "Zákony"**

(Platon si klade otázku, "co je spravedlnost?" - v prvních knihách odpovídá na tuto otázku tak, že hledá vlastnosti-ctnosti, které má spravedlivý člověk

- v hierarchickém řádu duše vládne rozum; spravedlnost souvisí s věděním, je to stav duše, jenž může být nazván moudrým;

- takové vlastnosti nemá jen jedinec, ale i polis, resp. její řád)

1. Platon hledá analogii mezi řádem duše a řádem společnosti; tento řád je přirozený, tak jak je přirozený řád duše

2. Jak vysvětluje Platon vznik polis?

a) Lidé se sdružují, žijí v polis, protože chtějí dobře žít, to je jejich základní přirozená potřeba

- vést dobrý život je pro Platona základní lidskou potřebou

3. Proč mají lidé různé potřeby? Platón vysvětluje

odlišnost potřeb na základě žádostí člověka, které určují jeho schopnosti a ctnosti

Potřeby- žádosti určují a) schopnosti- ctnosti

b) nároky-práva

4. Jak se vyvíjí přirozený řád-polis?

a) začíná "zlatým věkem" - výrobní anarchie; období

výrobců, nejsou zde stanovené zákony a vše se řídí

jediným zákonem přirozené potřeby- žít dobrým životem

5. Proč končí zlatý věk ?

b) Rozvoj kvalitativních potřeb vede k narušení harmonie,

konfliktům - další dělba práce- nutnost chránit majetek-

vzniká skupina lidí- strážců

6. Proč je nutné panství, vláda filosofů? -

c) Nutnost řešit spory vede ke vzniku panství filosofů-

tvůrců spravedlivých zákonů

Filosofové jsou ti, kteří poznali pravdu, tzn. jsou moudří a

také ctnostní, nejde o žádný asketický život ,ale o stav jejich duše.

Platónova polis bude spravedlivá, když v ní bude

a) zachovaná nerovnost lidí, která plyne z jejich různých potřeb a schopností (tří společenských stavů, jimž odpovídají různá práva)

b) vláda filosofů- tvoří rozumné, spravedlivé zákony, které na sebe berou v polis sjednocující sílu; (zákon nemá jen funkci regulace (mírou) ale také utváří jednotu ve smyslu harmonie a spravedlnosti;

Platon však neuznává rovnost potřeb lidí a paradoxně zachování nerovnosti potřeb vede podle něj ke spravedlivým, harmonickým vztahům; Platon vychází z logiky, že lidé jsou nositele různých schopností a tudíž i různých potřeb (predestinace);

Druhou podmínkou je pak vláda filosofů, kteří poznají pravdu a utvářejí spravedlivé zákony.

Platonův vliv na moderní evropské politicko- právní myšlení

a) Platonův model (myšlenková konstrukce) spravedlivé polis na dlouhá staletí ovlivnil filosofické myšlení - analogické rysy nacházíme v starozákonné představě ráje - vyhnání z ráje a ideu spasení;

tato konstrukce však ovlivnila i novověké myšlení a určitou analogii nacházíme u Marxe v jeho pojetí spravedlivé společnosti, kterou nazval komunismus

-zlatý věk- (harmonie)- ráj - prvobytní společnost

-vznik panství-(konflikt)- vyhnání z ráje- třídní nerovnost

-vláda filosofů (obnova harmonie)- spása- komunismus

Marxovo pojetí společnosti:

Karel Marx (1818-1883)

Platonův model nám odhaluje určitou myšlenkovou konstrukci, jenomže porozumět Marxovu pojetí

spravedlnosti znamená porozumět jeho pojetí státu a také člověka

Marxovo pojetí člověka a státu:

- odmítá pojímat stát jako výsledek dohody, ale vychází z materialistického pojetí dějin;

tzn. základem státu je rodina a občanská společnost- to jsou přirozené základy státu

- zkoumá jejich strukturu a zjišťuje, že základem těchto vztahů jsou vztahy výrobní - hybní silou společnosti je materiální výroba. Jak k tomu dospívá?

Pro zodpovězení této otázky je nutné vysvětlit jeho pojetí člověka

- Člověk - Práce- hodnoty

- zkoumáním výrobních vztahů jako základu společenských vztahů odhaluje jejich strukturu, kterou podle něj určuje vlastnictví výrobních prostředků;

(odcizená práce) – nerovnost mezi lidmi

- Marx zavrhl princip rovnosti jako abstraktní, protože

všechny dosavadní společnosti mají co činit s „nerovnými“, jejich nerovnost je principem rovnosti jen více upevňována: je nemožné zajistit nemajetným stejnou měrou právo na vlastnictví jako vlastníkům – proto není spravedlivé použít abstraktního principu rovnosti, nýbrž zavést faktickou sociální a politickou rovnost.

- Kdyby se toho dosáhlo, tak pak budou fungovat také kritéria spravedlivého rozdělování statků- jako první uvádí Marx práci- „každému podle vykonané práce“ a v dalším stádiu „každý podle svých schopností , každému podle jeho potřeb“

Tato myšlenka ukazuje, že v centru jeho úvah nestálo zrovna rovnostářství, jak se mu to často zjednodušeně podsouvá, ale zřetel individuální specifičnosti za předpokladu spravedlivého sociálního řádu a ten mohl vzniknout podle něj jen zrušením soukromého vlastnictví.

- vznik státu je projevem emancipace člověka a je vždy spojen s mocí, kterou Marx poměřuje s mocí lidu- pokud

nemá ve státě moc lid jde o abstraktní stát jeho starost o člověka je abstraktní, jde o pseudohumanismus

- lid nepředstavuje nějakou kolektivní vůli všech, ale jde o uvědomělé bytosti, to jsou ti, co se vzbouřili proti vykořisťování a pochopili sami sebe jako tvůrce hodnot (zde zaznívá analogie s Platonovými filosofy a idealistická představa o uvědomělé dělnické třídě, která ví, co má chtít atd...)

- právo je ve státě kde není moc lidu neprávem-nerovným právem, protože do zákonů se vždy promítá ekonomický zájem vlastníků výrobních prostředků („Právo je vůle vládnoucí třídy povýšená na zákon“)

- Až vznikem moci lidu se východiskem práva stává vůle lidu a tím i vzniká možnost pro proměnu práva a tím také jeho zánik

- Vývoj státu vede k jeho zániku a vytvoření kolektivní správy společnosti- který Marx nazývá obdobím komunismu- spravedlivý stav společnosti-

(Marx chápe komunismus ve svých prvních pracích jako označení morální úrovně rozvoje společnosti až později komunismem označuje historické stádium vývoje společnosti)

(Kritiku Platonova a také Marxova pojetí společnosti podává filosof K. Popper v práci Otevřená společnost a její nepřátele.)

- Marxovo pojetí práva vychází z kritického pojetí společnosti a principu rovnosti jako formálního a pseudohumanistického - má být nahrazen sociální a ekonomickou rovností.

-Marx konstruuje vizi společnosti bez státu a práva; jediným regulátorem zde bude morálka, která předpokládá vysoký stupeň občanské zodpovědnosti a uvědomělosti, solidarity, vzájemné pomoci; společnost morálně vyspělých lidí, kteří budou vědět co mají chtít, aby mohli uspokojit své potřeby a uskutečnit své životní plány.

B)Rawlsova teorie spravedlnosti

Proč Rawls přistoupil k formulování teorie spravedlnosti?

- v 70. letech 20. století se konstatuje krize tradičního liberalismu; na půdě angloamerické právní a politické filosofie a teorie se objevují pokusy o "rekonstrukci" tradičních idejí liberalismu (svoboda, individuální práva, rovnost).

Krize tradičního liberalizmu vyvolala tyto otázky:

a) jaké morální motivy, resp. vazby jsou nutným předpokladem k zachování svobodných institucí současných demokracií - (byla to reakce na liberální pojetí státu, rozevírání rozdílů mezi veřejným a soukromým sektorem, okleštění funkce státu atd.)

b) v jaké míře jsou individua při vytváření své vlastní identity odkázány na hodnoty dané společnosti –

(byla to reakce na individualismus a atomizaci společnosti, nezohledňovala se role rodiny, postavení žen, menšin, atd.)

c) jakou podobu má mít hodnotová integrace společnosti, která by vedla k novým formám solidarity a zabránila destruktivním tendencím pokračující individualizace bez toho, aby byl narušen radikální hodnotový pluralismus liberálně demokratické společnosti;

Různé odpovědi:

- objevuje se pojem sociální jistoty, jako záruky zabezpečení před nemocí, invaliditou, nezaměstnaností a pojem sociální spravedlnosti - jako sociální korekce rozdělování dober, které produkuje tržní hospodářství – sociální stát (Švédsko, Německo- dnes snaha o oživení této strategie v EU)

- rakouský ekonom Hayek- radikální odmítání, není přípustný zásah do ekonomických zákonitostí trhu, proto nemůžeme ani hodnotit jeho působení jako spravedlivé nebo nespravedlivé; mluvit dokonce o nějaké sociální

spravedlnosti je holý nesmysl;

Všechna regulace je v rukou trhu a působení státu je možné jen tam, kde je nutné z hlediska vnitřní a vnější bezpečnosti (armáda, justice, policie)

(sociální spravedlnost je trojský kůň totalitarismu)

- Především na tyto radikální pozice klasického liberalismu reagoval americký politolog a právník John Rawls, který se domnívá, že trh sice disponuje eficientem alokace, ale je slepý k zohlednění různých, nerovných podmínek a šancí individua v přístupu k trhu, proto je nutné tuto „skandální přirozenou nerovnost“ v startujících podmínkách korigovat.

John Rawls (1921-2002)

Práce: Teorie spravedlnosti, (v angl. Spravedlnost jako slušnost (fairness) 1975, Politický liberalismus (1993), Zákon národů (1999)

Rawls si klade za cíl, systematicky vysvětlit spravedlnost na základě kritiky tradičních teorií dohod, tudíž kritiky klasického utilitarismu

- Rawls si uvědomuje, že v dnešní společnosti je těžké formulovat nějaké normativní závazné postupy lidského jednání; je si vědom oslabení regulující síly morálky a hodnotových systémů.

Jinými slovy, je si vědom obtížnosti nalézt nějakou univerzální- sjednocující hodnotu nebo morální princip a tak hledá řešení v nalezení „závazné“ procedury. Tato procedura má umožnit určit „spravedlivé“ institucionální a distribuční uspořádání společnosti. Porozumění Rawlsova pojetí spravedlnosti a práva by nám mělo pomoci vysvětlit následujících otázek:

Na základě těchto otázek můžeme naznačit základní rysy jeho pojetí spravedlnosti:

- jakou roli sehrává spravedlnost v společenské struktuře?

- co je předmět spravedlnosti?

- co je cílem (jádro, hlavní myšlenka) teorie spravedlnosti?

- jaké jsou principy spravedlnosti?

a) Role spravedlnosti:

- Rawls již na rozdíl od klasického pojetí smlouvy, nevysvětluje vznik spravedlivé společnosti, ale jde mu o vysvětlení toho, jak je utvářena spravedlivá struktura společnosti

- Rawls navazuje na tradiční myšlenku známou již od Aristotela, že úkolem spravedlnosti ve společnosti je přispívat k blahu jejích členů

- vychází z předpokladu, že společnost je rozumná, je sdružením jedinců (občanů), kteří svojí vzájemnost vyjadřují třemi základními způsoby:

- systémem kooperace při produkci sociálních statků;

- konflikty zájmů, dané např. spory o rozdělování jsou řešeny regulacemi podle zavedených principů spravedlnosti

- nároky občanů jsou vystaveny veřejnému posouzení

Odpověď na otázku jakou roli sehrává

Spravedlnost, zní: je zabudovaná ve struktuře společenských vztahů a jde jen o to, aby se mohla projevit a to tak, že by vedla k situacím kdy by docházelo k maximálnímu eliminování ztrát a nastolení maximální vzájemné výhody;

Takovou situaci, která umožňuje takové rozhodování a jednání nazývá Rawls férovou

(Problém s významem slova fairnes- do češtiny je přeloženo jako slušnost, ale zde nejde o morální kategorii, vzájemná výhodnost není podle Rawlse morálně ocenitelný aspekt)

b) Předmět spravedlnosti

- spravedlnost podle Rawlse není ideou, ideálem, který usiluje o vytvoření rovných vztahů, ale vychází z významu spravedlnosti, **který usiluje o odstranění svévolných rozdílů a ustanovení, které mohou vzniknout mezi soupeřícími stranami;**

- Z tohoto důvodu odmítá hledat nějaká objektivní kritéria rovného – spravedlivého rozdělování statků např. podle kritéria „každému co jeho jest“
(a kritizuje ztotožňování významu spravedlnosti s distributivní spravedlností)

"Společnost je spravedlivá, pokud každý její člen nezávisle od své sociální příslušnosti má stejné šance uskutečnit svoje ideální představy o dobrém životě a vůbec své životní plány, a osoby, které jsou od přírody nejvíce poškozené, budou podle možnosti co nejvíce odškodněné."

Předmětem spravedlnosti je

- a) způsob jakým významnější společenské instituce rozdělují základní práva a povinnosti a
- b) určují rozdělení prospěchu plynoucího ze společenské kooperace.

(významnějšími institucemi rozumí Rawls politické zřízení a hlavní ekonomické a společenské mechanismy)

Jinými slovy: **faktická nerovnost mezi lidmi se nesmí prohlubovat a být brzdou v přístupu k rozdělovaným statkům, brzdou jejich šancí mít přístup k funkcím a pozicím;**

c) Cíl teorie spravedlnosti

Rawls byl přesvědčen o tom, že je nutné, vytvořit teorii spravedlnosti, díky které by bylo možné zdůvodnit základní principy společenského uspořádání.

Cílem teorie spravedlnosti je odvodit principy společenského uspořádání přijatelného pro všechny rozumné bytosti;

- Principy spravedlnosti jsou výsledkem racionálního souhlasu jedinců v podmínkách férové situace

Z tohoto důvodu přistupuje k myšlenkovému experimentu a modeluje takovou férovou situaci, kterou označuje jako původní stav (original position), ve kterém jsou lidé svobodní a rovní.

Tento model nám může přiblížit následující příklad:

Zahrajme si hru. Máme hrací plochu a pár figurek. Vy i aj budeme rozhodčí a můžeme určovat pravidla, aby všichni měli co nejlepší šance. Naše výchozí situace je taková: skupina lidí žije spolu na uzavřeném území, to bude představovat naše hrací deska. Krajina poskytuje lidem vše, co potřebují; mají dostatek jídla a pití, teplé místo na spaní a dostatek prostoru pro každého. Jsou zde muži i ženy, mladí i staří...

Hra začíná tím, že osoby na hrací ploše o sobě nic nevědí, netuší zda jsou moudří nebo hloupi, škaredí nebo pěkní, silní nebo slabí; jejich záliby jsou zahaleny „rouškem nevědění“ ... jsou to bílé plochy bez životopisů.

Tito lidé teď musí zjistit, jak si budou navzájem rozumět. Aby nenastal chaos a anarchie potřebují

pravidla. Přirozeně, že každý z nich si bude chtít nejdříve naplnit své základní potřeby, jídlo, pití, bydlení. Další potřeby jsou neznáme a dvoj nevědění“ jim brání je jasněji odhalit. Sejdou se proto a hledají pravidla, která by jim měla pomoci najít jistotu.

Co myslíte, na jaké zásadě se shodnou jako první? Není to jednoduché odhadnout, protože nikdo neví, co by bylo pro něj nejlepší. Protože by se mohlo stát, že někdo by po odhalení roušky mohl mít nevýhodnou pozici bude nejlepší se vzít do role nejslabšího a to zabezpečí angažování za férové pravidla. Protože nikdo nechce na sebe vzít riziko rozhodování, tak lidé vytvoří řebříček možností, na kterých se dokážou nejlépe domluvit, aby každý dostal jisté minimum svobod a základních dober. Aby nikdo nebyl ukrácen, tak mohli by se jejich vztahy řídit těmito principy:

- a) Všichni mají stejné základní práva. Svoboda jedince můžeme být omezena jen kvůli svobodě jiných.**
- b) K sociálním a hospodářským nerovnostem je nutné přistoupit takto: i) dosažený blahobyt musí přinést a) nejméně zvýhodněným co největší zisk ii) vládne férová rovnost šancí. Všechny dobra musejí**

být principiálně otevřená všem.

**Souhlasíte s takovou představou? Pak jste spřízněné
duše J. Rawlse...**

**Rawls si představuje, že lidé by se dokázali shodnout na
spravedlivém uspořádání společnosti, kdyby si ponechali
své podstatné lidské vlastnosti, ale ztratili znalosti např. o
své konkrétní sociální a osobní situaci, svém pohledu na
svět nebo vrozeného nadání;**

**(Tento prastav není přirozeným stavem jak jej známe od
Hobbese, jde o myšlenkový experiment, který má
hlubokou tradici ve filosofii)**

Jak si Rawls představuje tento prastav?

Vychází z názoru, že je normální, že když se lidé rozhodují, tak se chovají egoisticky, mají preference, chtějí získat výhody atd. – to je přirozené

Navrhuje přirozený experiment, díky kterému bychom si mohli představit to, jak se lidé mohou férově domluvit na pravidlech;

Je to model rozhodování v hypotetické situaci, kterou označuje jako situaci rozhodování "pod závojem nevědění"

- a) člověk je oprostěn od svých subjektivních schopností a (nepozná svůj los, co se týče fyzických a intelektuálních schopností)**

- b) také objektivních daností (nezná ani své místo ve společnosti)**

- c) takže všichni jsou zde rovni, tzn. každý má při volbě zásad jednání stejná práva (tzn. rovnost šanci)**

d) lidé se zde projeví jako rozumné bytosti – tzn. projeví svůj intuitivní smysl pro spravedlnost tzn. lidé rozumně kalkulují, navrhnou rozumná pravidla spolupráce, zohledňují racionálně výhody a nevýhody

Prastav je tedy takový stav, kde lidé ví, že potřebují ke svému životu a) práva a svobody

"Když já vím, ke které straně nebo náboženství budu patřit, tak se nemohu nestraně zasazovat o to, aby moje strana neměla výhody; když ale nevím, k jaké straně budu patřit, tak budu uznávat stejné práva pro všechny strany; když jsem zdravý tak nemohu nestraně rozhodovat o pravidlech zdravotního systému, ale když nevím zda budu zdravý, nebo nebudu žít v bídě a nemoci, tak budu podporovat právo na zdravotní péči a vytvoření odpovídajícího systému, atd."

b) Závoj nevědění sice znamená deficit informací, ale rozhodování je i navzdory deficitu informací racionální- lidé navrhnou takovou strategii, alternativy, které si neodporují, neprotiřečí, hledají výhodné a příznivé alternativy, podle kterých pak jednají;

- V této situaci jsou schopni uzavřít férovou

**dohodu a domluvit se na pravidlech – principech
spravedlnosti**

d) Principy spravedlnosti

Rawls vymezuje dva základní principy:

**1. Každá osoba má mít stejné právo na co nejširší
systém základních svobod, které jsou slučitelné
s obdobnými právy pro jiné lidi, jedná se především o
politická práva (volební právo, svoboda slova,
shromažďování atd.);**

**2. Sociální a ekonomické nerovnosti při rozdělování
bohatství, majetku a moci mají být upraveny tak, aby**

- a) se u obou dalo rozumně očekávat, že budou
ke prospěchu kohokoli**
- b) byly spjaty s pozicemi a úřady přístupnými pro
všechny;**

**První princip je primární a druhý z něj vychází a rozvíjí
jej.**

Druhý princip:

Statky a funkce nejsou omezeny; Společný koláč, může růst, k tomu vede ekonomická činnost; rozmnožení bohatství musí ale sloužit všem; neplatí zde, že když někdo ze společného „koláče“ dostane více, tak automaticky někdy dostane méně - to je chybné pojetí Rawlsovy teorie V egalitářské společnosti jsou statky rozdělovány rovnostářsky;

Představme si práci metaře a podnikatele, který chodníky staví.

Podle Rawlsovy představy podnikatel může relativně jednoduše bodovat a rozšířit své bohatství, samozřejmě nese také riziko svého podnikání a tím může také snadno své body štěstí ztratit. Předpokládejme, že boduje a získává body štěstí. Metař, a to je realita, nemůže na základě svých výkonů dále bodovat a rozšiřovat své štěstí. Prostřednictvím investic podnikatele ale vzrůstá veřejné blaho; staví se další silnice a chodníky, atd..., a tím vzniká i další práce pro metaře, tudíž také možnost, aby rozšířil své body štěstí, tím, že bude profitovat ze státních škol, zařízení, policie atd. ...

První principi spravedlnosti má lexikální přednost před druhým principem. Práva a svobody mají vždy přednost a jejich porušení se nedá ekonomicky kompenzovat.

Svoboda se nedá vyjádřit cenou. Zde se nejedná o pojetí práv ve stylu 19. století, kdy bohatí měli i větší politická práva.

Rawls se však domnívá, že bez rozšiřujícího systému práv není možná spravedlnost; zároveň ví, že nerovnosti mezi lidmi jsou přirozené, nicméně je nutné je korigovat tak, aby byly ku prospěchu kohokoli

Co je přínosem této teorie?

a) Rawls objevuje sociální dimenzi světa "Sollen" - Sollen není výsledkem vůle, ale je to danost, princip společenských vztahů, prostě kromě solidarity je struktura společností vlastní spravedlnost

b) Tento sociální svět je utvořen samými aktéry, kteří si jej vytvářejí podle domluvených férových pravidel

c) Tvorba spravedlivé struktury společnosti je procedurou, která vychází z tvorby vůle jedinců k

dohodě - je racionálně utvářená, tuto schopnost má každý jedinec

d)Dohoda není ničím jiným než racionálně motivovanou dohodou, do které se pouštějí osoby se smyslem pro spravedlnost, - se smyslem pro tvorbu podmínek férové kooperace

Jinými slovy, ne morální uvědomění ale smysl pro právo žene lidi k dohodě; právo má přednost před morálkou.